

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗДІЙСНЕННІ ЗАХИСТУ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОСВІТУ

О. Ф. Мельничук,
кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри
правознавства Вінницького
національного аграрного
університету

Досвід демократичних країн переконує, що розвиненість інститутів громадянського суспільства, складовою яких є й громадські організації, забезпечує повноцінну реалізацію людиною її прав. Тому не випадково спостерігається пробудження наукового інтересу істориків, політологів, юристів до вивчення сутності цих громадських формувань. Фахівці в галузі права висвітлюють адміністративно-правовий [1] та конституційно-правовий статус [2] громадських організацій, розкривають сутність захисту прав пацієнтів [3]. Ефективне функціонування громадських правозахисних організацій, професійних спілок у сфері освіти є запорукою захисту прав та законних інтересів учасників навчального процесу. Дискусійний характер думок науковців щодо правової природи громадського захисту [4] та недостатня вивченість її у сфері освіти обґрунтовує **актуальність** цього дослідження.

Метою статті є з'ясування ролі громадських організацій у здійсненні захисту права людини на освіту, визначення ознак, переваг та недоліків такого захисту, формування пропозицій удосконалення чинного законодавства.

Будучи обмеженими рамками Законів України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. № 2460-XII та «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 р. № 281-XIV, громадські організації створюються для задоволення та захисту законних спільних інтересів лише своїх членів. З цією метою в Україні, станом на 6 червня 2011 р., створено та зареєстровано 3253 громадські організації [5]. Найбільш поширеними їх різновидами є фізкультурно-спортивні (18 %), професійного спрямування (15 %), молодіжні (11 %), ветеранів та інвалідів (9 %), культурно-просвітницькі (7 %), організації, створені на етнічній основі (5 %), правозахисні організації (5 %) [6]. Щоправда, проект Закону України «Про громадські організації» № 7261-1 спрямований на усунення недоліків чинних законів. Ним передбачено, що громадські організації, по-перше, мають створюватися не лише для спільного задоволення законних інтересів, а й для здійснення та захисту прав і свобод, а, по-друге, захист має забезпечуватися не тільки своїм членам, а й будь-яким особам. У контексті цього дослідження, наголошено на необхідності удосконалення чинного законодавства у сфері діяльності громадських організацій щодо мети їх створення, надавши можливість задовольняти не тільки спільні законні інтереси, а й здійснювати та захищати права і свободи, що не є тотожним. Потрібно поширити ці норми не лише на членів громадських організацій, а й на будь-яких осіб, відповідно до міжнародних договорів, учасницею яких є Україна.

Для розкриття змісту захисту права на освіту, що здійснюється громадськими організаціями, проаналізуємо їх статутну діяльність. Зокрема, положення статутів окремих з них свідчать, що, як правило, останні чітко визначають сфери, в яких вони гарантують своїм членам захист їхніх законних інтересів, прав і свобод. Переважно це соціальна, економічна, духовна, спортивна та інші сфери. В такому разі право на освіту, яке в системі прав належить до культурних, соціальних і економічних, повинно підлягати захисту громадськими організаціями, незалежно від того, хто є їхніми членами – студенти, чорнобильці, інваліди чи інші особи. Не важливо, має людина певний соціальний статус чи ні,

У статті розкривається роль громадських організацій у здійсненні захисту права на освіту. Узагальнено ознаки, переваги та недоліки такого захисту, обґрунтовано потребу удосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: захист права на освіту, громадські організації, професійні спілки

будучи членом громадської організації; остання покликана захищати її право на освіту.

З іншого боку, в ряді випадків громадські організації представляють законні інтереси та захищають права і свободи певної категорії населення. Функціонує чимало громадських формувань, метою діяльності яких є захист прав учнів, студентів, молоді, освітян, науковців, тобто тих, хто є учасником навчально-виховного процесу або потенційно може ним бути. Наприклад, метою всеукраїнської молодіжної громадської організації «Демократична спілка студентів «Студентська платформа» є здійснення діяльності, спрямованої на захист прав і законних інтересів молоді та студентства, сприяння розвитку їх наукового, творчого, політичного, організаційного потенціалу, задоволення та захист законних інтересів своїх членів [7]. Логічно, що одним із прав студентів є право на безкоштовну освіту, яке й захищала «Студентська платформа» разом з іншими молодіжними організаціями, виступаючи проти запровадження платних послуг у вищих навчальних закладах. Введення останніх передбачалося Постановою Кабінету Міністрів України № 796 «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності». Внаслідок широкомасштабних акцій протесту, відповідно до доручення глави держави, уряд скасував плату за перескладання лабораторних робіт, понаднормове користування бібліотеками, спортзалами, Інтернетом.

Аналіз статутів громадських організацій показує, що останні своїми завданнями визначають захист прав своїх членів, у тому числі й на освіту. Крім того, вони займаються й іншими видами діяльності – просвітницькою, науковою, аналітичною, контролюючою тощо, підвищуючи цим самим ефективність функціонування сфери освіти загалом. Так, зі змісту статуту однієї з всеукраїнських молодіжних організацій – Української студентської спілки – з'ясуємо, що її завданнями є захист законних інтересів студентів у державних органах, громадських об'єднаннях, навчальних закладах; проведення незалежних соціологічних опитувань з питань, значимих для молоді; організація наукової, освітньої діяльності, зустрічей з видатними вченими, державними діячами, фахівцями в тій чи іншій сфері та інше [8].

Серед завдань іншої всеукраїнської громадської організації – «Громадська Рада освітян і науковців України» – передбачено сприяння соціальному, правовому захисту освітян, науковців, учнів, студентів, аспірантів, оновлення змісту, зростання якості освіти, впровадження в навчально-виховний процес ефективних методів, технологій, вітчизняного і зарубіжного іннова-

ційного досвіду; всебічна підтримка, популяризація досягнень вітчизняної науки, наукових колективів і окремих науковців, талановитої наукової молоді, надання допомоги широкому впровадженню наукових здобутків у практику; здійснення громадського моніторингу за виконанням законодавства, нормативних актів у галузі освіти і науки тощо [9].

Вагомий внесок у захист прав людини та основних свобод роблять громадські організації, безпосередньою метою яких є правозахисна діяльність. Змістом правового захисту є представництво інтересів членів громадських організацій в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, в судах та інших установах; надання юридичних консультацій, складання документів, примирення сторін тощо. Для прикладу розглянемо діяльність всеукраїнської асоціації громадських організацій «Українська Гельсінська спілка з прав людини». Вбачається, що для досягнення статутної мети ця організація пропагує правозахисні ідеї, міжнародні стандарти прав людини, максимально сприяє в створенні гарантій їх дотримання, здійснює правове просвітництво, збір інформації про факти порушень прав людини, підтримує процес становлення та розвиток українського правозахисного руху, застосовує форми конструктивної участі громадськості в законотворчому процесі з питань, що пов'язані із захистом прав людини та основних свобод тощо [10].

Недостатня обізнаність із чинним законодавством та висока вартість є основними причинами відмови соціально вразливих верств населення від юридичної допомоги, тому часто громадські організації забезпечують діяльність безоплатних юридичних приймалень. Так, з 15 січня 2011 р. у м. Львові за сприяння регіонального благодійного фонду «Резонанс» у рамках проекту «Моніторинг дотримання права на освіту у Львівській області» була організована громадська юридична приймальня з захисту права на освіту. Кваліфіковані фахівці безоплатно надавали юридичні консультації щодо можливості здобуття освіти дитиною, яка перебуває в медичному закладі; відмови вчителя проводити індивідуальні заняття вдома з дитиною-інвалідом; захисту права на освіту у разі відрахування учня зі школи, відмови зарахування до дитячого садка тощо.

Однією з громадських організацій професійного спрямування є профспілка, метою якої є представництво, здійснення та захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів її членів. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV членами цієї громадської організації можуть бути особи, які навчаються в навчальному закладі. Участь профспілок в освітніх правовідносинах вказує на розши-

рення прав осіб, які навчаються, за допомогою профспілкового представництва. Видається логічним, що профспілка, яка об'єднує тих, хто навчається, повинна мати широке коло повноважень у сфері захисту права на освіту, інших соціально-економічних прав та інтересів її членів. Але чинний закон містить прогалини щодо правового регулювання освітніх відносин та неповно визначає правовий статус профспілок, членами яких є особи, які навчаються. Він переважно, розрахований на регулювання трудових відносин. Вважаємо, що в Законі України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV безпідставно не передбачено, що профспілки здійснюють захист права на освіту та інших, тісно пов'язаних з ним прав, осіб, які навчаються. Не визначено й інші повноваження профспілок, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх навчання. Вважаємо, що закон необхідно доповнити статтею 21-1 такого змісту: «Стаття 21-1. Повноваження профспілок, їх об'єднань щодо захисту права на освіту та інших, тісно пов'язаних з ним прав, осіб, які навчаються.

Профспілки, їх об'єднання:

- захищають право на освіту та інші, тісно пов'язані з ним права, осіб, які навчаються;
- беруть участь у розробленні та здійсненні державної політики у сфері освіти, соціального захисту осіб, які навчаються;
- погоджують проекти нормативно-правових актів, що містять права та обов'язки осіб, які навчаються;
- вносять пропозиції органам державної влади, органам місцевого самоврядування щодо прийняття або внесення змін до нормативно-правових актів та усунення порушень чинних норм законодавства у сфері освіти;
- створюють служби правової допомоги, громадські інспекції, комісії та затверджують положення про них;
- здійснюють громадський контроль за дотриманням законодавства про освіту, в тому числі щодо надання якісних освітніх послуг, соціальних пільг, виплати стипендій, створення безпечних і нешкідливих умов організації навчально-виховного процесу, належного медичного обслуговування, громадського харчування, культури та відпочинку, житлово-побутових умов осіб, які навчаються;
- проводять незалежну експертизу умов організації навчально-виховного процесу, проходження практик;
- вносять подання керівникам навчальних закладів, які є обов'язковими до розгляду, та одержують аргументовані відповіді на них».

На відміну від інших громадських організацій, які функціонують та уповноважені захищати право на освіту «ззовні», профспілкові діють «ізсередини», здійснюючи свої повноваження в навчальному закладі через утворені ними виборні органи. Аналіз ст. 38 Закону дає підстави стверджувати, що повноваження виборного органу профспілкової організації щодо захисту права на освіту, а також інших, тісно пов'язаних з ним прав, осіб, які навчаються, потребують унормування. Наприклад, вважаємо, що виборний орган профспілкової організації навчального закладу має право не лише з роботодавцем (див. п. 5 ст. 38), а й разом з керівником навчального закладу вирішувати питання соціального розвитку, поліпшення умов навчально-виховного процесу, житлово-побутового, медичного обслуговування осіб, які навчаються, що й потрібно закріпити у Законі. Подібних прогалин правового регулювання освітніх відносин у Законі чимало.

Аналіз нормативно-правових актів показує, що громадські організації у своїй діяльності використовують як юридичні, так і неюридичні засоби захисту. Арсенал останніх навіть домінує над першими. До юридичних засобів захисту необхідно віднести: представництво інтересів людини в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, громадських організаціях, міжнародних правозахисних організаціях тощо; юридична допомога при підготовці документації (позовів, скарг, звернень тощо); надання юридичних консультацій.

Неюридичними засобами впливу можна вважати: організацію центрів з прав людини; моніторинг та оприлюднення фактів порушення права на освіту; організацію рухів протесту з метою захисту права на освіту; проведення науково-практичних конференцій, семінарів, наукових досліджень, змістом яких є питання захисту права на освіту; здійснення правового просвітництва; проведення експертизи законодавства у сфері освіти та формулювання пропозицій щодо його удосконалення; здійснення громадського контролю за якістю надання освітніх послуг тощо.

Загалом можна виділити ознаки захисту права на освіту, здійснюваного громадськими організаціями. По-перше, в порівнянні з правозахисною діяльністю державних органів такий захист поширюється поки-що лише на їх членів. По-друге, він має громадський (недержавний) характер. По-третє, громадські організації використовують у правозахисній діяльності як юридичні, так і неюридичні (організаційні, наукові, просвітницькі, морально-психологічні) засоби впливу або поєднують їх. По-четверте, кількість можливих для вибору та застосування громадськими організаціями юридичних засобів захисту права на освіту обмежена, вона поступається неюридичним.

По-п'яте, громадський захист не гарантує остаточного прийняття рішення по справі та вирішення спору. По-шосте, він може мати як індивідуальний, так і масовий характер (широке залучення громадськості). По-сьоме, ефективність такого захисту великою мірою залежить від ініціативності, мобільності членів громадської організації, усвідомлення ними власної значущості у забезпеченні прав людини.

На наш погляд, перевагами здійснення захисту права людини на освіту громадськими організаціями є його відносна оперативність; можливість поєднання як юридичних, так і неюридичних засобів впливу для досягнення більшого ефекту; надання такому захисту масового характеру; незалежність від владних структур у прийнятті рішень.

Поряд з перевагами для нього характерні й недоліки. Найбільш суттєвий з них – недостатність використання саме правових засобів впливу для забезпечення захисту. Громадські організації неспроможні вирішити спір по суті, прийняти остаточне рішення у справі захисту права на освіту. На ефективність правозахисної діяльності громадських організацій негативно впливає їх слабка матеріально-технічна база, що «підштовхує» до пошуків впливових спонсорів, як правило, політичних партій. Дається взнаки й психологічний чинник – інертність лідерів громадських організацій, відсутність впевненості у своїх силах.

Отже, чинне законодавство, яке унормовує діяльність громадських організацій, не позбавле-

не ряду недоліків. Загалом же проаналізовані закони та законопроекти України щодо діяльності громадських організацій, їх статuti свідчать, що за своєю правовою природою вони є тими інституціями, які слугують задоволенню законних інтересів своїх членів, здійсненню та захисту прав і свобод людини в певній галузі соціального життя. Здійснюючи статутну діяльність у таких сферах, як соціальна, економічна, культурна, громадські організації цим самим гарантують захист права на освіту, оскільки останнє в системі прав людини належить до всіх означених видів. У випадку створення громадських організацій для задоволення законних інтересів та захисту прав і свобод певної категорії населення право на освіту теж підлягає захисту як невід'ємне від людини, незалежно від соціального статусу члена – учень, студент, науковець, інвалід, чорнобильць тощо.

Захист права людини на освіту, що здійснюється громадськими організаціями, не можна ігнорувати та виключати з можливих його форм. Оскільки саме життя підтверджує, що діяльність цих громадських формувань у сфері захисту є хоча й не вирішальною, але вагомою. Іноді без допомоги цих суб'єктів захист права людини на освіту може й не досягти свого результату або не бути таким ефективним. У випадку порушення права на освіту або існування реальної загрози його порушення, завдяки активній позиції громадських організацій владні структури часто поступаються власними інтересами на користь забезпечення прав людини.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Додіна Є. Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Є. Є. Додіна. – Одеса, 2002. – 21 с.
2. Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. М. Ващук. – К., 2004. – 17 с.
3. Галай В. О. Характеристика недержавних організацій із захисту прав пацієнтів в Україні / В. О. Галай // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 3. – С. 154-158.
4. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод / Т. І. Пашук. – Львів : Світ, 2007. – 220 с.
5. Єдиний реєстр громадських формувань. Реєстр громадських організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/18501>
6. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства. Міністерство юстиції України. Роз'яснення від 24 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0016323-11>
7. Статут всеукраїнської молодіжної громадської організації «Демократична спілка студентів «Студентська платформа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.studplatforma.com.ua/statute>
8. Статут всеукраїнської молодіжної громадської організації «Українська студентська спілка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yss.com.ua/?idm=1208800694&idn=1222697845>
9. Статут всеукраїнської громадської організації «Громадська Рада освітян і науковців України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gronu.org.ua/statut>
10. Статут всеукраїнської асоціації громадських організацій «Українська Гельсінська спілка з прав людини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1130864777>

Мельничук О. Ф. Роль общественных организаций в осуществлении защиты права человека на образование

В статье раскрывается роль общественных организаций в осуществлении защиты права на образование. Обобщены признаки, преимущества и недостатки такой защиты, обоснована необходимость усовершенствования действующего законодательства.

Ключевые слова: защита права на образование, общественные организации, профессиональные союзы

Melnychuk Olga. A role of public organizations is in realization of defense of human right on education

In the article the role of public organizations opens up in realization of defense of right to education. Signs, advantages and lacks of such defense, are specified, the necessity of improvement of current legislation is grounded.

Key words: securing of right for education, public organizations, trade unions